

Suomalais-ugrilaisten vaiettu suuri kriisi

Riho Grünthal

IHMISMERI KUIN KEDOLLINEN kukkia keskikesälä. Paljon väkeä, värikkäitä pukuja ja kielellistä kirjoa oli kokoontunut perinteikkääseen unkarilaiseen kylpyläkaupunkiin Siófokiin Balatonin koillisrannalle. Avajaisia komistivat Viron, Suomen ja isäntämaa Unkarin presidentit tervehdyksineen. Sääkin suosi: syyskuun alku on Unkarissa hellekautta parhaimmillaan, tänäkin vuonna. Puitteet kukoistivat.

Kulissien takana ei näytä ruusuiselta. Suomalais-ugrilaiset kielet voivat huonommin kuin kertaakaan aiemmin. Kaunopuheisuus hämärtää horisontin ja kieliyhteisöjen todellisen tilan. Samalla kun illallispöydässä maistellaan viidettä jälkiruokajuustoa ja asetellaan paprikasalamiviipaleita rivistöön lautasella, käydään toisaalla elämän ja kuoleman kamppailua. Sitä eivät käy ravintonsa eteen taistelevat hyönteiset vaan lukuisat uhanalaiset suomalais-ugrilaiset kielet, joiden edustajat tapaavat neljän vuoden välein suomalais-ugrilaisessa maailmankongressissa.

Kun ensimmäinen suomalais-ugrilainen maailmankongressi järjestettiin kaksikymmentä vuotta sitten vuonna 1992 Syktyvkarissa Komin pääkaupungissa, ilma oli toivoa täynnä. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen oli ensimmäistä kertaa mahdollista puhua monen vuosikymmenen tapahtumista niiden oikeilla nimillä. Venäjällä asuvat suomalais-ugrilaiset vähemmistöt toivoivat yhteistyötä Suomen, Unkarin ja uudelleen itsenäistyneen Viron kanssa. Maat ja alueet, joita ei pitkään aikaan ollut olemassa, olivat taas tavoitettavissa.

Nyt on palattu aikaan, jolloin asioista puhutaan väärillä nimillä. Todellista tilannetta ei tunnusteta tai jos tunnustetaan, ei tunnusteta. Suomalais-ugrilaisia maailmankongresseja on järjestetty neljän vuoden välein komeissa ympäristöissä ja nimekkäiden kutsuvieraiden, tavallisesti presidenttien suojelussa. Koreografian käsikirjoitus on säilynyt, sisälöt väljähtyneet. Suurimpana syynä on suomalais-ugrilaisten vähemmistökielten puhujayhteisöjen pitkäaikainen hiipuminen ja puhujamäärien romahdus. Erityisesti tämä koskee Venäjää, jossa useimpia suomalais-ugrilaisia puhutaan tai on puhuttu. Useiden kielten käyttöympäristö on kadonnut, kielten uudistaminen ollut hidasta tai olematonta ja kieltä puhuvien repertuaari kaventunut. Joukkokatastrofin ainekset ovat valmiit.

Miksi näistä asioista ei puhuttu Siófokin suomalais-ugrilaisessa maailmankongressissa, johon jokainen kansa, pieninkin kansansirpale kuten vatjalaiset ja inkeröiset oli saanut lähettää edustajansa? Luultavasti niistä puhuttiin monessakin keskustelussa. Vaapaan kansalaisfoorumin muotoinen tapahtuma tarjoaa puheoikeuden kaikille mutta on tehoton ilman päätöksentekijöitä sitovaa lainsäädäntöä. Sisällöltään hämmästyttävimpiä olivat puheenvuorot, joissa vakuutettiin tyytyväisyyttä vallitsevaan tilanteeseen: kaupunkien kunnostamiseen, järjestettyihin konferensseihin, siihen että kymmenissä kouluissa opetetaan mordvaa. Tällainen väite unohtaa sen, että esimerkiksi mordvan kaksi varianttia ersä ja mokša eivät ole opetuskielinä vaan opetettavina kielinä.

Kuva: Riho Grünthal

■ VI Suomalais-ugrilainen maailmankongressi järjestettiin Siófokissa, Unkarissa 5.–8. 9. 2012

Mordvalaisten demografista kehitystä voidaan verrata vaikkapa virolaisiin. Vuonna 1939 Neuvostoliiton väestölaskennassa mordvalaisia raportoitiin olevan 1 456 300. Vuoden 2010 Venäjän väestölaskennan mukaan mordvalaisia oli noin 750 000 eli puolet vähemmän. Lisäksi mordvaa äidinkielenään puhuvien määrä on romahtanut, heitä on ehkä noin 450 000.

Jos puhutaan kielestä ja koulutuksesta, kehitys on hälyttävä. Puhujamäärän romahtaminen kertoo pitkäaikaisesta kielellisestä assimilaatiosta, kielellisten oikeuksien puuttumisesta, marginaalisesta yhteiskunnallisesta asemasta, kielellisistä asenteista.

Totuudenpuhumisen käänköpuoli on, saako kuka tahansa ilmoittautua vähemmistöksi ja kannattaa. Ironista kyllä, samalla kun suomalais-ugrilaisten vähemmistökielten puhujamäärät ovat jatkaneet romahdustaan, kielten määrä näyttää sen kuin kasvavan. Kieli määrätty siitä ympäristöstä, jossa sitä on perinteisesti puhuttu, rapistuneesta yhteisöstä käsin. Kielikäsitys perustuu ensisijaisesti paikalliseen tapaan puhua, isoäidin aikaiseen rikkaaseen ilmaisuun. Toissijaisesti kielikäsitys lähtee ajatuksesta, että on erilaisia variantteja, erilaisia käyttöympäristöjä, joissa tarvitaan monipuolista kielitaitoa, tekstien luku- ja kirjoitustaitoa, mukautumista kaupunkituneeseen ja nykyteknologiseen ympäristöön.

Siófokin Suomalais-ugrilaisen maailmankongressin teemana oli ”kieli ja kansa”. Aihe on mitä ajankohtaisin. Kieli on etnoksen perusta, yhteisön tunnusmerkki, joka yhdistää ja erottaa ihmisiä ja sukupolvia. Suomalais-ugrilaisten vähemmistökielten nykytilanne huolineen on yhteisöjen itsensä ja niiden tutkijoiden tiedossa. Yhteisten foorumien tärkein tehtävä olisi etsiä ja arvioida avoimesti uusia keinoja tilanteen korjaamiseksi.

Kuva: Riho Grünthal

■ Pohjoinen kohtaaminen: Valeria Savran (nganasani) ja Klavdia Afanasjeva (kildininsaamelainen).

Kuva: Riho Grünthal

■ Hantinkielisen kirjallisuuden kantava voima Maria Voldina.

Kuva: Ritno Grünthal

■ Marilaiset omassa porukassa juttutuolla.

Edellisessä Suomalais-ugrilaisessa maailmankongressissa Hanty-Mansijskissa vuonna 2008 näin tehtiinkin. Uuden Seelannin maorien luoma ja esimerkiksi inarinsaamelaisten menestyksellä sovelta ma kielipesätoiminta oli näkyvästi esillä puheissa ja tavoitteissa. Toivon oljenkorsi herätti monissa pienissä kansoissa kysymyksen, voisiko kielikuoleman sittenkin estää. Kielipesän avulla katoamassa oleva kieli voidaan siirtää puhumaan vasta oppiville ja muuten varhaisoppimisvaiheessa oleville lapsille, luoda silta seuraaville sukupolville.

Jo ennen Siófokin kongressia oli käynyt hyvin selväksi, että Venäjän vallanpitäjät suhtautuvat epäluuloisesti kielipesiin. Sen toi myös virallisen Venäjän korkein edustaja, kulttuuriministeri Medinski esille diplomaattisesti työkeässä avauspuheessaan: Venäjällä kielipesä voi muka johtaa separatismiin eikä se siksi sovellu. Viestiä voi tulkita monella tavalla. Venäjällä pelätään edelleen Neuvostoliiton hajoumistista, sitä että keskusjohtoisen maan määräysvalta ei ulottuisikaan jokaiseen kolkkaan kaikissa asioissa. Huolta ei aiheuta se, että kielellisesti Venäjä liikkuu Itä-Aasian suurten dynastioiden suuntaan, jossa korean, japanin ja korean alleen peittämän alueen kielistä ei ole kuin hatara oletus.

Virallisen Venäjän toiminta järkytti ja kauhistutti avoimesti monia, erityisesti suomalaisia. Vähiten sitä säikkivät Siperian pienet kansat, jotka avoimesti kehuivat puheissaan kielipesän tarpeellisuutta kielien revitalisaation keskeisenä välineenä. Niillä ei ole enää mitään menetettävää. Kielten hiipumista voidaan ehkäistä ja kehitys kääntää päinvastaiseksi, jos halutaan. Jos ei haluta, kyse on poliittisesta valinnasta, jolla on globaali kulttuurinen vaikutus.

Suomalais-ugrilaisella yhteisöllä on aika pitää kriisikokous. Unkarissa podetaan edelleen post-sosialistista kriisiä. Kolmessa EU-maassa Suomessa, Virossa ja Unkarissa kyyristellään vanhenevan ikärakenteen vaivoissa. Venäjä haikailee mahtipontisten rituaalien perään samalla kun vähemmistökielet tulisi tunnustaa valtiollisesti ainutlaatuisiksi luonnonvaraksi. Kielten katoaminen ei ole luonnonlaki. Kielten hiipumiseen, satojatuhansia puhujiakin omaavien kielten väistyminen on asenteiden, politiikan ja perimmiltään tietoisien valintojen tulosta. Kun neljän vuoden kuluttua 2016 Lahdessa järjestetään seuraava suomalais-ugrilainen maailmankongressi, on valmistelutyö hyvä aloittaa listaamalla kysymykset. Niitä on Siófokin jäljiltä paljon.